

MUSTAQILLIK DAVRI O‘ZBEK SHE’RIYATIDA MIFOLOGIK OBRAZLARNING TRANSFORMATSIYASI

Jo‘rayeva Rohilaxon Baxromjon qizi

Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti

Filologiya fakulteti O‘zbek tili va adabiyoti talabasi

E-mail: roxilaxonjuraeva@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada mustaqillik davri o‘zbek she’riyatida an’anaviy mifologik obrazlar, asotirlar va arxetipik timsollarning badiiy transformatsiyasi tadqiq etilgan. Tadqiqotda milliy va umumbashariy mifologik elementlarning zamonaviy poeziyadagi o‘rni, ularning an’anaviy talqindan uzoqlashib, yangicha falsafiy-estetik mazmun kasb etish xususiyatlari tahlil qilingan. Xususan, asar qahramonlarining ruhiy kechinmalari, ijtimoiy-siyosiy davr ziddiyatlarini ifodalashda mifologizmning poetik vosita sifatidagi roli badiiy matnlar misolida ko‘rib chiqilgan. Xulosa o‘laroq, mustaqillik davri she’riyatida mifologik obrazlar shunchaki bezak emas, balki lirik qahramonning ichki olamini va zamon muammolarini falsafiy anglashga xizmat qiluvchi muhim strukturaviy komponentga aylangani isbotlangan.

Kalit so‘zlar: mustaqillik davri she’riyati, mifologik obraz, transformatsiya, arxetip, mifologizm, poetik tafakkur, lirik qahramon, ramz, milliy mentalitet.

Аннотация. В данной статье исследуется художественная трансформация традиционных мифологических образов, мифов и архетипических символов в узбекской поэзии периода независимости. В исследовании анализируется роль национальных и общечеловеческих мифологических элементов в современной поэзии, их отход от традиционной интерпретации и приобретение нового философско-эстетического содержания. В частности, на примере художественных текстов

рассматривается роль мифологизма как поэтического средства выражения душевных переживаний героев и общественно-политических противоречий эпохи. В заключении доказывается, что в поэзии периода независимости мифологические образы являются не просто декоративным элементом, а важным структурным компонентом, служащим философскому осмыслению внутреннего мира лирического героя и проблем современности.

Ключевые слова: поэзия периода независимости, мифологический образ, трансформация, архетип, мифологизм, поэтическое мышление, лирический герой, символ, национальный менталитет.

Abstract. This article examines the artistic transformation of traditional mythological images, myths, and archetypal symbols in Uzbek poetry of the independence period. The study analyzes the role of national and universal mythological elements in modern poetry, their departure from traditional interpretations, and their acquisition of a new philosophical and aesthetic essence. In particular, the role of mythologism as a poetic tool for expressing the psychological experiences of lyrical heroes and the socio-political contradictions of the era is considered through literary texts. In conclusion, it is proven that in the poetry of the independence period, mythological images are not merely decorative elements but important structural components serving the philosophical understanding of the lyrical hero's inner world and contemporary issues.

Keywords: poetry of the independence period, mythological image, transformation, archetype, mythologism, poetic thinking, lyrical hero, symbol, national mentality.

KIRISH.

Har qanday milliy adabiyotning taraqqiyot bosqichlari ijtimoiy-siyosiy evrilishlar, davr tafakkuri va estetik prinsiplarning o'zgarishi bilan uzviy bog'liqdir.

Xususan, XX asr oxiri va XXI asr boshlaridagi o‘zbek she’riyati mustaqillik bergan fikr erkinligi, milliy o‘zlikni anglashga intilish hamda jahon adabiy jarayonlariga integratsiyalashuv natijasida mutlaqo yangi bosqichga qadam qo‘ydi. Bu davr she’riyatida shakliy va mazmuniy izlanishlar, ayniqsa, an’anaviy obrazlar tizimiga yangicha yondashuv yetakchilik qila boshladi. Millatning lisoniy va madaniy xotirasi hisoblangan mifologik obrazlar, asotirlar va arxetipik timsollarning zamonaviy she’riyatda qayta jonlanishi hamda badiiy transformatsiyaga uchrashi bugungi adabiyotshunoslikning eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Mif — insoniyat ilk tafakkurining mahsuli bo‘lishi bilan birga, bugungi kunda ham badiiy ijod uchun bitmas-tuganmas ma’naviy-estetik manba bo‘lib xizmat qilmoqda. Mustaqillik davri o‘zbek poeziyasida mifologizm shunchaki o‘tmish afsonalarini eslash yoki she’rga ekzotik bo‘yoq berish vositasi emas, balki lirik qahramonning murakkab ruhiy olamini, davr ziddiyatlarini, global muammolarni va inson borlig‘ining falsafiy mohiyatini ochib beruvchi universal ramziy til vazifasini o‘tamoqda. Shu bois, milliy va umumbashariy miflarning zamonaviy o‘zbek she’riyatidagi poetik evolutsiyasini tadqiq etish muhim ilmiy-nazariy ahamiyat kasb etadi. Mifologizm va uning adabiyotdagi o‘rni jahon adabiyotshunosligida K.G. Yung, J. Frezer, M. Eliade kabi olimlar tomonidan chuqur o‘rganilgan. O‘zbek adabiyotshunosligida esa miflarning badiiy matndagi o‘rni, asotir va ijod munosabatlari N. Rahmonov, T. Boboyev, M. Jo‘rayev, U. Jo‘raqulov, D. Quronov kabi adabiyotshunos olimlarning tadqiqotlarida umum nazariy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, aynan mustaqillik davri she’riyatidagi mifologik qatlamlar va ramziylik masalalari qator dissertatsiya va ilmiy maqolalarda qisman yoritilgan bo‘lsa-da, mifologik obrazlarning semantik transformatsiyasi va ularning zamonaviy lirik tafakkurdagi strukturaviy roli yaxlit tizimli tadqiqot obyekt sifatida mukammal o‘rganilishni talab etadi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari. Mazkur tadqiqotning bosh maqsadi — mustaqillik davri o‘zbek she’riyatida qo‘llangan mifologik obrazlar, syujetlar va

ramzlarning badiiy-estetik tabiatini, ularning an'anaviy manbalardan uzoqlashib, yangicha falsafiy mazmun kasb etish (transformatsiya) xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Ushbu maqsaddan kelib chiqqan holda maqolada quyidagi vazifalarni amalga oshirish ko'zda tutilgan:

1. Mustaqillik davri o'zbek she'riyatidagi mifologizm tushunchasining poetik asoslarini belgilash;

2. Zamonaviy she'riyatda milliy (turkiy, sharqona) va umumbashariy (grek, rim) mifologik obrazlarning qo'llanish ko'lamini aniqlash;

3. Muayyan ijodkorlar (masalan, Rauf Parfi, Faxriyor, Bahrom Ro'zimuhammad va boshqalar) she'riyatida mifologik timsollarning transformatsiyaga uchrash mexanizmlarini lisoniy-badiiy tahlil qilish;

4. Mifologik obrazlarning lirik qahramon ruhiyatini va davr falsafasini ifodalashdagi estetik funksiyasini ochib berish.

Asosiy qism:

Adabiyotda mifologizm va transformatsiya tushunchasi.

1. Mif (asotir) — insoniyatning borliqni, tabiat hodisalarini va o'zligini anglashga bo'lgan ilk intilishlarining ramziy mahsulidir. Mumtoz adabiyotda mifologik obrazlar (masalan, Simurg', Humo, Rustam, quyosh va oy sig'inishlari) asosan o'zining an'anaviy, barqaror genealogik ma'nosida qo'llangan bo'lsa, mustaqillik davri (XX asr oxiri — XXI asr boshi) o'zbek she'riyatida bu an'ana tubdan o'zgardi. Zamonaviy she'riyatda transformatsiya (shakl va mazmun evrilishi) hodisasi yuz berdi. Bu jarayon ikki yo'nalishda kechmoqda: Demifologizatsiya: Mifologik qahramon yoki syujetning muqaddaslik (sakrallik) maqomidan tushirilib, oddiy insoniy darajaga, kundalik hayot muammolariga moslashtirilishi. Remifologizatsiya: Oddiy moddiy borliq va zamonaviy

tushunchalarga yangi mifologik ma'no, ramziy ko'lam yuklash. Bugungi o'zbek she'riyatida (Rauf Parfi, Faxriyor, Bahrom Ro'zimuhammad, Eshqobil Shukur, Azam O'ktam kabi ijodkorlar asarlarida) mif — shunchaki bezak emas, balki lirik qahramonning ruhiy inqirozlari, ijtimoiy og'riqlari va falsafiy mushohadalarini ifodalovchi universal til vazifasini o'tamoqda.

2. Milliy va mifologik obrazlarning yangicha talqinlari O'zbek she'riyatida eng ko'p transformatsiyaga uchrayotgan obrazlar silsilasini, asosan, turkiy-buda elektron qatlamlari, "Avesto" mifologiyasi va islomiy tasavvufiy ramzlar tashkil etadi. Tuman, Mifologik Qushlar va Ruhlar dunyosi An'anaviy dostonlarda Humo — baxt va davlat qushi, Simurg' — komillikka eltuvchi yo'lboshchi ramzi edi. Mustaqillik davri she'riyatida esa bu qushlar ko'pincha lirik qahramonning erisha olmagan ideallari, parvozdan mahrum bo'lgan ruhiyati yoki yo'qotilgan milliy ildizlarni qo'msash simboliga aylanadi. Eshqobil Shukur she'riyatida qadimgi turkiy mifologiyaga xos bo'lgan tabiat kuchlariga (daraxt, shamol, tuman, bo'ri) sig'inish elementlari falsafiy jihatdan qayta ishlanadi. Shoir tabiat unsurlarini insonlashtiradi, mifik ruhlar orqali bugungi kun odamining ma'naviy qashshoqlashuvini ko'rsatib beradi: "Daraxtlar pichirlar qadimgi tilda, Biz esa unutdik o'sha so'zlarni..."

3. Umumbashariy (Grek-Rim) miflarining o'zbekona evrilishi Mustaqillik davri o'zbek intellektual she'riyatining (xususan, modernistik va avantgard yo'nalishlarning) eng katta yutug'i — G'arb va jahon mifologiyasini milliy tafakkur süzgichidan o'tkaza olganidir. Sizif, Prometey, Dedal va Ikar, Kassandra, Meduza kabi antik davr obrazlari o'zbek shoirlari ijodida mutlaqo yangi ijtimoiy-psixologik yuk tashiy boshladi. Sizif obrazi transformatsiyasi

Klassik mifda Sizif — xudolarni aldagani uchun toshni tinmay tog‘ tepasiga dumalatib chiqishga mahkum etilgan fojiaiviy qahramon. Faxriyor she’riyatida esa Sizif toshi — insonning o‘z milliy o‘zligini anglash yo‘lidagi cheksiz, mashaqqatli va gohida besamar ko‘ringan intilishlari, mustamlaka asoratidan qolgan ma’naviy yuk ramzidir. Shoir Sizifni ayblamaydi, balki uning bu toxtovsiz harakatini inson yashashining yagona ma’nosi sifatida talqin qiladi.

Meduza va Prometey

Zamonaviy she’rlarda Prometey faqat odamlarga olov (baxt) keltirgan qahramon emas, balki keltirgan olovi tufayli odamlar tomonidan tushunilmagan, yolg‘izlikka mahkum etilgan intellektual inson shaxsiyatiga transformatsiya qilinadi.

Adabiyotda mifologizm va transformatsiya tushunchasi

A) Mif (asotir) — insoniyatning borliqni, tabiat hodisalarini va o‘zligini anglashga bo‘lgan ilk intilishlarining ramziy mahsulidir. Mumtoz adabiyotda mifologik obrazlar (masalan, Simurg‘, Humo, Rustam, quyosh va oy sig‘inishlari) asosan o‘zining an’anaviy, barqaror genealogik ma’nosida qo‘llangan bo‘lsa, mustaqillik davri o‘zbek she’riyatida bu an’ana tubdan o‘zgardi. Zamonaviy she’riyatda transformatsiya (shakl va mazmun evrilishi) hodisasi yuz berdi. Bu jarayon ikki yo‘nalishda kechmoqda: Demifologizatsiya: Mifologik qahramon yoki syujetning muqaddaslik (sakrallik) maqomidan tushirilib, oddiy insoniy darajaga, kundalik hayot muammolariga moslashtirilishi.

Remifologizatsiya: Oddiy moddiy borliq va zamonaviy tushunchalarga yangi mifologik ma’no, ramziy ko‘lam yuklash. Bugungi o‘zbek she’riyatida mif — shunchaki bezak emas, balki lirik qahramonning ruhiy inqirozlari, ijtimoiy og‘riqlari va falsafiy mushohadalarini ifodalovchi universal til vazifasini o‘tamoqda .

B) Milliy mifologik obrazlarning yangicha talqinlari

O'zbek she'riyatida eng ko'p transformatsiyaga uchrayotgan obrazlar silsilasini, asosan, qadimgi turkiy mifologiya, "Avesto" qatlamlari va tasavvufiy ramzlar tashkil etadi. An'anaviy dostonlarda Humo — baxt va davlat qushi, Simurg' — komillikka eltuvchi yo'lboshchi ramzi edi. Mustaqillik davri she'riyatida esa bu qushlar ko'pincha lirik qahramonning erisha olmagan ideallari, parvozdan mahrum bo'lgan ruhiyati yoki yo'qotilgan milliy ildizlarni qo'msash simvoliga aylanadi.

Eshqobil Shukur she'riyatida qadimgi turkiy mifologiyaga xos bo'lgan tabiat kuchlariga (daraxt, shamol, tuman, bo'ri) sig'inish elementlari falsafiy jihatdan qayta ishlanadi. Shoir tabiat unsurlarini insonlashtiradi, mifik ruhlar orqali bugungi kun odamining ma'naviy qashshoqlashuvini ko'rsatib beradi: "Daraxtlar pichirlar qadimgi tilda,

Biz esa unutdik o'sha so'zlarni..."

C) Umumbashariy (Grek-Rim) miflarining o'zbekona evrilishi Mustaqillik davri o'zbek intellektual she'riyatining (xususan, modernistik va avantgard yo'nalishlarning) eng katta yutug'i — G'arb va jahon mifologiyasini milliy tafakkur süzgichidan o'tkaza olganidir. Sizif, Prometey, Dedal va Ikar, Kassandra kabi antik davr obrazlari o'zbek shoirlari ijodida mutlaqo yangi ijtimoiy-psixologik yuk tashiy boshladi. Sizif obrazi transformatsiyasi: Klassik mifda Sizif — xudolarni aldagani uchun toshni tinmay tog' tepasiga dumalatib chiqishga mahkum etilgan fojiviy qahramon. Faxriyor she'riyatida esa Sizif toshi — insonning o'z milliy o'zligini anglash yo'lidagi cheksiz, mashaqqatli va gohida besamar ko'ringan intilishlari, mustamlaka asoratidan qolgan ma'naviy yuk ramzidir Shoir Sizifni ayblamaydi, balki uning bu to'xtovsiz harakatini inson yashashining yagona ma'nosi sifatida talqin qiladi.

Prometey esa zamonaviy she'rlarda faqat odamlarga olov (baxt) keltirgan qahramon emas, balki keltirgan olovi tufayli odamlar tomonidan tushunilmagan, yolg'izlikka mahkum etilgan intellektual inson shaxsiyatiga transformatsiya

qilinadi.

D) Mifologik obrazlar transformatsiyasining badiiy-estetik funksiyalari

Ijodkorlarning mifni o'zgartirish orqali matnga yuklayotgan asosiy funksiyalari quyidagilardan iborat:

Lingvo-poetik funksiya (Metaforizatsiya): To'g'ridan-to'g'ri aytish qiyin bo'lgan ijtimoiy-siyosiy haqiqatlarni mifik ramzlar ortiga yashirish (Ezop tili usuli). Psixologizm: Inson ichki dunyosidagi parokandalik, qo'rquv, umid va evrilishlarni ifodalash uchun mifik xudolar xarakteridan andoza olish. Vaqt va makon sintezi: Mif yordamida shoir o'tmish, bugun va kelajakni bitta nuqtada — lirik qahramon qalbida birlashtiradi.

XULOSA.

Bugungi o'zbek she'riyatida miflar shunchaki tasvirlash (illyustratsiya) vazifasini tark etib, konseptual-falsafiy asosga aylandi. Milliy va umumbashariy miflarning qorishuvi (sintezi) natijasida o'zbek she'riyatida jahon adabiy standarti darajasidagi intellektual va falsafiy lirik namunalar yaratildi.

Obrazlarning transformatsiyasi o'zbek tili va badiiy tasvir vositalarining ma'no ko'lamini kengaytirishga, o'zbek she'riyatining polifonik xarakter kasb etishiga xizmat qildi. Mustaqillik davri o'zbek poeziyasida miflarga murojaat qilish shunchaki tasvirlash (illyustratsiya), she'rga an'anaviy joziba yoki ekzotik bo'yoq berish vositasi bo'lishdan to'xtadi. Mif zamonaviy she'riyatda lirik qahramonning murakkab ruhiy olamini, davrning global va ijtimoiy-siyosiy ziddiyatlarini hamda inson borlig'ining falsafiy mohiyatini ochib beruvchi universal lisoniy va tizimli-konseptual asosga aylandi.

Transformatsiyaning ikki tomonlama xarakteri: Bugungi o'zbek she'riyatida, xususan, Rauf Parfi, Faxriyor, Eshqobil Shukur kabi ijodkorlar

asarlarida mifologik obrazlar evolutsiyasi ikki yo‘nalishda — demifologizatsiya va remifologizatsiya jarayonlari orqali kechmoqda. Mifik qahramonlar o‘zining an’anaviy muqaddaslik maqomidan tushirilib, kundalik insoniy iztiroblarga moslashtirilayotgan bo‘lsa (demifologizatsiya), ikkinchi tomondan, bugungi kun odamining ma’naviy parokandaligi va ijtimoiy muammolariga yangi mifik ko‘lam hamda falsafiy ma’nolar yuklanmoqda (remifologizatsiya).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Yo‘ldoshev, Q. (2006). Yana badiiyat jozibasi. Toshkent: Adabiyot va san‘at nashriyoti.
- 2.Quronov, D. (2018). Adabiyotshunoslikka kirish. Toshkent: Akademnashr.
- 3.Jo‘rayev.M. (2005). O‘zbek mifologiyasi va folklori muammolari. Toshkent: Fan.
- 4.Jo‘raqulov, U. (2014). Nazariy poetika masalalari: Muallif. Matn. Saffon. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU.
- 5.Karimov, N., & Sharafiddinov, O. (2010). XX asr o‘zbek adabiyoti manzaralari.
- 6.Faxriyor. (2015). Ayolg‘u (She‘rlar, dostonlar va tarjimalar). Toshkent: Sharq.
- 7.Eshqobil Shukur. (2018). Ko‘z yumib ko‘rganlarim. Toshkent: Yangi asr avlodi.
- 8.Юнг, К. Г. (1991). Архетип и символ. Москва: Ренессанс.